

Швець І.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МОТИВИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ СЕЛЯН ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА УРАЛ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано психологічні чинники переселення селян з українських губерній на схід Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на прикладі Волинської губернії. Основна увага сфокусована на соціально-психологічних та природно-географічних факторах переселення. Методологічну основу становлять принципи історизму в єдності всіх компонентів, а саме системності та науковості. Дослідження базується на застосуванні логічного методу, що дав можливість об'єднати та узагальнити вже виявлені історичні факти й визначити регіональні особливості. Аналіз здійснено на основі узагальнення сучасних історіографічних підходів до дослідження цієї проблематики. Запропонований підхід з використанням сучасних міждисциплінарних методологічних підходів дає змогу значно розширити розуміння природи переселенського руху в Російській імперії загалом та мотивів поведінки переселенців зокрема. Автором введено у науковий обіг неопубліковані раніше архівні матеріали. Важливим ключем для розуміння характеру та особливостей міграційних процесів у дослідженні є соціально-психологічні та психофізіологічні характеристики переселенського контингенту; економіка виживання переселенців; їх колективна свідомість та логіка прийняття рішень. Ключовим суб'єктом дослідження є фігура переселенця, його психологічний портрет.

Отже, з психологічної точки зору переселенський рух за Урал у другій половині ХІХ – початку ХХ століття можна розглядати як критичну ситуацію, яка характеризувалася проявами не завжди раціональних дій консолідованих груп селянства; затяжні кризові явища у сільському господарстві стали сприяти проявам кризи індивідуальної свідомості селянського соціуму; важливим супутнім фактором формування зміненої свідомості у сільського населення Волинської губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ століття стало порушення принципу справедливості, який, на їхню думку, реалізовувався через земельне забезпечення і вільну працю, а також який можна було реалізувати через переселення.

Ключові слова: Волинська губернія, колонізація сходу Росії, колонізація Далекого Сходу, переселення в Російській імперії, переселення українців за Урал, соціально-психологічні мотиви міграції.

Постановка проблеми. Комплексне оцінювання феномена переселенського руху неможливе без розгляду його соціально-психологічних аспектів. Незважаючи на важливість соціально-економічних та демографічних чинників, що впливали на переселенську активність селян, на особливу увагу заслуговують зміни, які відбувалися у свідомості головного суб'єкта колонізації окраїн Російської імперії – селянства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця тема в поле зору дослідників міграційних процесів потрапила давно, проте розглядалася під різним кутом зору та на різних рівнях міжпредметних зв'язків. Соціально-психологічний фактор у дореволюційних дослідженнях не розглядався перш за все через зародковий стан психологіч-

ної науки; в радянський період – з причини переважаючого «економізму» в оцінці селянських міграцій; на сучасному етапі – через відсутність методологічних традицій у полідисциплінарних дослідженнях.

Дослідники, особливо дореволюційні, коментуючи зростання переселенської активності, обмежувалися лише заявами, які стосувалися таких психологічних понять, як «масова свідомість» і «соціальні настрої», вважаючи за краще бачити за міграційними процесами головним чином економічні проблеми.

В роботах І.А. Гурвича [3], А.О. Ісаєва [11], О.А. Кауфмана [12] були зроблені припущення «про переворот у селянській свідомості», «бродячий інстинкт», «переселенський свербіж». Автори

розглядали переважно економічні фактори, але частково торкнулись психологічних мотивів, заважували певні трансформації в настроях селянських мас та вплив цього фактору на прийняття остаточного рішення про переселення.

М.М. Ядринцев зосередився на кліматичному та географічному аналізі території поселення, можливості адаптації переселенців до нових умов життя, психологічному портреті старожилів та переселенців, «особливостях сибірської народності» [17].

Найбільш масштабними з цієї проблематики є дослідження сучасного російського історика М.К. Чуркіна [16]. У своїх роботах автор розглядає психологічні причини міграції та поєднує історичні дослідження з географією, соціальною психологією, досліджує комплексні причини переселенських настроїв у селянському середовищі та закономірності й особливості процесу адаптації переселенців в Заураллі.

Важливими для розуміння предмета нашого дослідження є також роботи історика-спеціаліста з етнополітичних процесів А.В. Ремньова. У своїх роботах автор наголошує на соціально-психологічних факторах міграції, а особливу роль відводить ролі міфів та чуток у поширенні переселенських настроїв [14].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціально-психологічних мотивів міграції селян через уявлення, образи, цінності, які впливали на прийняття рішення про переселення, а також їх впливу на масштабність та динаміку переселенського руху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи наявний досвід і напрацювання дослідників, проаналізуємо соціально-психологічні мотиви переселення волинських селян. Очевидно, що населення волинського села та імперії загалом послідовно приходило до ідеї переселення. Не досягнувши успіхів у справі поліпшення свого економічного становища за допомогою землеробського і неземлеробського відходу на заробітки, оренди, земельних переділів, селянство активно апелювало до держави, розраховуючи на її підтримку в скрутні періоди життя. У процесі формування громадської думки про переселення й позитивні уявлення про Сибір міграційні настрої поширились на всі прошарки селянства: від безземельних і малоземельних, які у переселенні вбачали єдину можливість отримання бажаної землі за Уралом, до вельми заможних і забезпечених у земельному аспекті селян, які усвідомлювали, що проблема малозе-

мелля може відобразитися в найближчому майбутньому на їх нащадках.

Ця позиція була відображена в селянських проханнях про переселення другої половини XIX – початку XX століття, де здебільшого селяни чорноземних губерній імперії вказували на неадекватність результатів праці виробничим зусиллям і необхідність переїзду на нові землі за явного небажання залишати рідні місця.

До числа джерел, що ілюструють «змінену свідомість», слід віднести численні селянські прохання про переселення в різні губернії сходу імперії. Вибірковий аналіз клопотань волинських селян про переселення за Урал показав, що під час формування основних причин, що пояснюють крайню потребу в міграції, разом із зазначеними раціональними чинниками (малоземелля, зростання народонаселення в районі проживання) селяни часто використовували фразеологічні звороти, які видавали їх емоційний стан, а саме: «Важке наше життя і ледь виносить від мізерності в усьому», «Допомога необхідна, інакше очікує голодна смерть», «Жити стало вкрай нестерпно», «Ми зі своїм сімейством не маємо навіть щоденного прожитку» [4, арк. 41, 93–94; 5, арк. 78, 83].

Безумовно, заяви селян про своє «нестерпне тяжке» положення часто виступали як традиційний стилістичний хід, свого роду епістолярний жанр, породжений обмеженістю фантазії писаря, коли прохання від селян склалися за одним шаблоном. Водночас звіти переселенських чиновників, відряджених для оцінювання майнового стану прохачів, нерідко підтверджували щирість селянських висловлювань. Так, аналіз економічних можливостей волинських селян привів до того, що більшість прохачів дійсно належить до категорії, яка потребує переселення, не маючи додаткових заробітків та ресурсів для існування [6, арк. 13–18, 20–23, 30–32, 38–40, 44–45, 47–48, 54–62, 294–297].

Нерідко згадувані причини соціально-економічного характеру мали значний вплив, але для того, щоб на цьому підґрунті розпочався масштабний міграційний процес, необхідний був поштовх – випадкова обставина. Роль такого каталізатора відіграли неврожайні та голодні роки. Цю гіпотезу підтверджує фіксована офіційна статистика починаючи з 1885 року, адже кожен неврожайний рік супроводжувався збільшенням кількості переселенців. У період 1885–1903 років, за офіційними даними, за Урал Російської імперії загалом переселилось

1 млн. 900 тис. осіб. До 1890 року середня кількість переселенців на рік становила 20–25 тис. осіб, а в голодні 1891–1892 роки – 80–90 тис. осіб на рік залежно від регіону, у 1895 році – 120 тис. осіб на рік [12, с. 190].

Страх голоду і смерті, підкріплений чутками про багаті землі Сибіру, піднімали заможних селян (які в голодні роки розпродували майно і проїдали запаси), середняків (які залишались без нічого), бідняків (котрі керувались думкою, що гірше не буде). Аналогічний вплив мали пожежі, повені, різноманітні обставини, які призводили до скорочення орендного фонду землі (наприклад, побудова цукрового заводу в межах повіту).

На думку О.А. Кауфмана, важке економічне становище не пояснює стихійного, майже епідеміологічного характеру переселень, коли з місця зриваються сотні тисяч родин, для яких переселення не було розумним виходом або фінансовим розрахунком: «Спочатку піднімається Пензенська, а в інший рік – Вітебська губернія, в один рік масово йдуть в Семиріччя, а в інший – в Приамурський край. Інколи існування державного документа – царського указу, який мав би стримувати від необдуманих переселень, – сприймалося в суспільстві як запрошення на переселення. Наприклад, у Могилевській губернії опубліковані правила переселення, вироблені Міністерством внутрішніх справ у 1894 році, спричинили резонанс – зі всіх частин губернії масово потягнулись люди з проханням на переселення» [12, с. 190].

Отже, очевидно, що причина динамічних стрибків і масовості міграції крилася не в економічній необхідності, а в психологічних чинниках, поширенні по губернії інформації про невідомі краї та милості, які чекають на переселенців, безкінечні урядові пільги і допомоги.

Передумовою масової переселенської активності селян стало також розчарування від відсутності позитивних змін. Фактично два десятиліття після початку селянської реформи село чорноземного центру прожило в очікуванні «земельного зрівняння», «Золотої грамоти». Стан очікування супроводжувався нескінченними пересудами і сумнівами, інакше кажучи, потужною емоційною напругою, що підштовхувало селян до пошуків альтернативи та змінювало їх свідомість. Стан невизначеності і незадоволеності сприяв активізації міфологічних уявлень у свідомості селянства Європейської Росії.

Невід’ємною частиною такої свідомості став міф про «Біловоддя». Починаючи з XVIII століття йшов невпинний пошук цього фантастичного

Ельдорадо, де існують усілякі блага та свободи. При цьому населення не усвідомлювало, де знаходиться така країна. «Біловоддя» спочатку шукали в північно-західному Алтаї, згодом – у Бухтарминських горах, у південних хребтах Алтаю, в Китаї. Територіальне зміщення «Біловоддя» було природним, оскільки, «наділяючи намічену область ідеальними якостями, російський колонізатор, потрапляючи в неї, переконувався, що і тут життя має свій зворотний бік» [1, с. 89–102].

У другій половині XIX століття цей міф поступово втрачав релігійні риси, перероджуючись у стійкі уявлення селян про вільні землі, де достатньо місця для застосування своєї праці та існує реальна можливість подолання малоземелля. Не викликає сумніву той факт, що уявлення селян про краще життя, пов’язане з ідеалізацією віддалених територій (Кавказу, Кубані, Сибіру), були природним породженням міфологічної свідомості. Водночас за ступенем просування російської осілости вглиб колонізованих територій, активізації державної участі в цьому процесі, а також створення інфраструктури в освоєних місцевостях відбувалась неухильна зміна міфу. Поширенню чуток про «Біловоддя» побічно сприяли інформаційна політика держави, діяльність земських установ, а також збережені контакти між минулими переселенцями й тими, хто тільки збирався покинути батьківщину [14, с. 156]. За ступенем розвитку переселенського руху і заповнення районів колонізації вихідцями з Європейської Росії у свідомості останніх формувалися уявлення про регіон вселення, які за допомогою листів передавалися колишнім односельчанам і родичам.

В селянській міграційній підсвідомості переселення за Урал сприймалось як стратегічне завдання монарха. Об’єднуючі інтереси держави й селян надавали переселенню легітимності. Всупереч бюрократичним заборонам переселенці їхали і вірили, що роблять «монаршу справу», отже, держава їх не покине. З’являлися легенди на кшталт таких: «Поїзди з переселенцями зустрічає сама Марія Федорівна і великий князь Михайло Миколайович з кашею», «Цариця купила землі і кличе до себе на службу», «Край з молоком і медом» [14, с. 156]. Зрозуміло, як діють на підсвідомість розповіді про різноманітні фантастичні блага. Чутки такого змісту ширилися з арифметичною прогресією. Навіть коли переселення було не санкціонованим, селяни вимагали від місцевих адміністрацій землі, керуючись тезою «Землі царські – і ми царські», а також самовільно утворювали селища [14, с. 156].

Переконати їх у тому, що вільних місць немає, було неможливо.

В селянських проханнях про переселення, які містяться у фондах Волинського державного архіву, чітко простежується тенденція під час обґрунтування причин до переселення спиратись на вказівки родичів або колишніх односельчан, благополучно влаштованих у Сибіру [5, арк. 78, 83, 234; 7, арк. 1; 6, 406; 8, арк. 37]. Наприклад, селянин Деонісій Луцюк просить переселити в Якутську губернію його сім'ю без огляду території. Знає про неї він від родичів та односельчан, які розповіли про якість землі та умови ведення господарства (1912 рік) [9, арк. 26].

Комплексний аналіз результатів опитувань селян, які переселялися в різні губернії та області Сибіру, вироблених представниками освіченої громадськості в пунктах скупчення переселенців, показав, що загалом по Європейській Росії в другій половині XIX – початку XX століття більше половини селян керувалися під час прийняття рішень сумнівними джерелами інформації про Сибір, акумулюючи їх із чуток та суб'єктивних письмових свідчень колишніх односельчан і родичів [11, с. 111–116].

М.К. Чуркін зазначає, що у губерніях чорноземного центру відсоток селян, які вийшли на переселення за чутками, становив більшість, сягаючи 65–75% від числа всіх, хто проходив через переселенські пункти. Середній відсоток переселенців із чотирьох губерній, який орієнтувався під час прийняття рішень про переселення на неперевірені джерела інформації, склав 73,7%, залишаючись стабільним усі наступні роки [16].

Сприйнятливість селянського населення до неперевірених даних про регіон майбутнього вселення визначався об'єктивними умовами, в яких відбувалося поширення сумнівної інформації. Свою лепту у створення хибних уявлень про зауральські території вносили колишні військово-службовці, а також ходаки, що відправлялись в сибірські губернії для огляду земельних ділянок.

Цікавий приклад наводить М.К. Чуркін, описуючи одну судову справу: «Рапортували в Орловську губернську управу про інцидент з місцевим селянином Ізосіним, який поширював між селянами неправдиві відомості про переселення, в результаті чого селяни охоче записувалися в число переселенців, і видавали йому довіреності на клопотання, сплачуючи за клопоти по 10–15 копійок з душі» [16].

Аналогічні випадки підбурювання селян різних губерній до переселення фіксувалися в цей

період в інших місцевостях. Позитивна інформація про Сибір, часто перекручена або свідомо неправдива, поступово закріплювалася в селянській свідомості. Характерно, що позитивні уявлення про сибірські землі утвердились спочатку у свідомості невеликої частини селянства, а в умовах тісних виробничих і побутових контактів швидко стали надбанням широких мас.

У зазначений період міграційна активність селянства не тільки в журнальних статтях і наукових монографіях, але й в урядових документах часто трактувалась як «наявність інстинкту бродяжництва». В.М. Григор'єв писав про властиву російському селянинові «непосидючість», що іноді самі селяни, крім малоземелля, як основну причину переселення називали «переселенський свербіж» [2, с. 202], підтверджуючи схильність селянства до невмотивованих пересувань – бродяжництва. Такі факти зазначені у звітах про переселенський рух, у них прямо говориться: «бродячі настрої селян» [13, с. 1–48]. Припускаємо, що думка про «бродячий інстинкт» селянства європейської частини Росії формувалась владою штучно і згодом уміло підтримувалася місцевими адміністраціями в рапортах, звітах, дописах, листуванні з вищими урядовими установами з певною метою, а саме зняти із себе відповідальність за погану організацію в умовах відсутності чіткої стратегії і тактики колонізації.

Переселенські процеси в Росії суттєво відрізнялися від колонізації європейськими країнами Америки чи Азії. Західноєвропейська колонізація супроводжувалася активним освоєнням нових земель, яке супроводжувалося поширенням найновіших досягнень цивілізації, зокрема нових знань, технологій, фінансових ресурсів. Натомість у Російській імперії цей процес нагадував звичне поширення фізичної присутності своїх підданих на неосвоєних новоприєднаних територіях із поширенням тих самих суспільно-економічних практик, які існували на європейській частині Росії. Незважаючи на допомогу держави, переселенці не прагнули осілости, не турбувалися про землю, а в разі її неродючості або виснаження через екстенсивне її використання знову рухались далі. Це явище породило своєрідний феномен «неповної аграрної осілости» – бажання іти за новими землями і небажання затрачати сили та інтенсивно працювати для обробки землі. Для підтвердження цієї гіпотези скористаємося прикладом, наведеним О.А. Кауфманом. Під час поїздки до Челябінського повіту він став свідком випадку, коли в шестидесятичному госпо-

дарстві ідеального чорнозему не було чоловіків. Вони ходаками пішли шукати кращих місць, залишивши на господарстві одну матір [12, с. 191]. Довелося йому також зустріти переселенця, який, постійно змінюючи місце проживання, побудував уже 18 хату. Коли він зупинявся у гарному місці, жага до ще кращого спонукала його йти далі [12, с. 192].

Схильність у переселенців до бродяжництва відзначав І.А. Гурвіч, пояснюючи його тим, що великий відсоток селян перебував на відхожих промислах і давно втратив зв'язок із землею. Їх більшість складала «легкі на підйом стосовно таких задумів» люди [3, с. 83]. Нерідко втративши зв'язок із землею, переселенці приторговували хлібом і ставали «перекупщиками» або займалися видаванням грошей у кредит. Вони самі більше не займалися сільським господарством, експлуатували іноземців або нових переселенців. Отже, замість заможного селянина-господаря влада отримувала «перекупщика», або «штатуна», який поступово потрапляв знову у бідність [14, с. 177].

А.В. Ремньов пов'язував «ризиковану пристрасть до багатства довговічністю земельного голоду, яке породило користолобство – всеросійський гріх, який яскравою смугою проходить через всю історію і є продуктом неосвіченості та темноти». Як наслідок, це сформувало «нахлебническую культуру» – прагнення до легкої наживи. «В селі оселилися привиди купців, міщан з помислами, що скоро їм віддадуть і Монголію» [14, с. 178]. Дослідник зазначає, що «селянин став би душевно хворим, якщо б змушений був сісти на 2 акри землі, як француз, після того, як був, ніби кріт, на Алтайських землях, ніби земельне Ельдорадо знайшов» [14, с. 177]. Нерозумна експлуатація природних ресурсів, на його думку, – «російський історичний гріх, який проходив через всю історію та є продуктом страшного безкультур'я, безграмотності, невігластва» [14, с. 178].

О.А. Кауфман відзначав войовничо-хижацький характер російської колонізації. «Переселенці вели себе гірше хижацьких азіатів. Їх колонізаторські успіхи зводилися лише до кількості, вони не намагалися вивчати особливості краю, а тому прагнули до нового переселення. Дуже часто передавали в оренду землі китайцям та жили як поміщики, або міщани. Бажання захопити кращий наділ не дозволяло залишитись, а постійно спонукало до переселення, хижацького ставлення до природи, свавілля та експлуатації туземного населення» [12, с. 346].

О.А. Кауфман образ пересічного переселенця уособлює в назві «кустанаєць» – хижак, який з

грунту видавлює всі соки, постійно слідкує за цільними землями, не бажаючи застосовувати інтенсивний обробіток землі, дуже швидко визнає свій наділ обробленим та шукає новий [12, с. 347]. «Кустанаєць» – це не лише переселенець-колонізатор, це зібраний психотип, який складався з піонерів-тайговиків, працьовитих латишів і білорусів, переселенців-лихварів, козаків-поміщиків [14, с. 176]. Для них характерні безжална експлуатація ґрунтів, хижацьке знищення лісів під гаслом «На наш вік вистачить» [14, с. 177].

Усвідомлюючи свою роль в освоєнні окраїн Російської імперії, переселенці прагнули не лише компенсувати витрати, але й у подальшому отримувати винагороду за свою роль колонізатора. Всі справи – побудова доріг, магазинів, шкіл, церков, лікарень, турбота про сиріт – вважалися обов'язками уряду. Надія на державу зробила з працівника утриманця, у якого зникли пристрасть до праці, почуття самостійності. Різноманітні пільги, безкоштовні харчі та інші блага притягували не лише безземельних селян, але й ледарів, пияків, дармоїдів, котрі для окраїн стали тягарем. Як наслідок, колонізаційна хвиля завершилася не утворенням густого російського населення, а появою в Сибіру народних мас, які бродили по повітах безрезультатно і без мети в пошуках землі-мрії.

Ця мрія зводила з розуму селян, манила на пошуки кращих земель навіть заможних селян.

Переселенці несли у своїй ментальності високий заряд соціальної напруги. В Сибіру різниця між бідними й багатими була більш відчутна, ніж у Європейській частині.

Одними з важливих причин переселення були менталітет переселенців, прагнення займатись тими промислами, які вже відходили у небуття у Європейських губерніях. Серед переселенців були такі, котрі не відчували потреби в землі, але передбачали кризу і намагалися уникнути її, або для того, щоб знайти більший простір для робочої сили своєї родини, місце, де можна вдало вкласти свій капітал, не підкорятись адміністрації та приховати прибутки, користуватись додатковими пільгами, зменшеними податками, отримати дешеву землю та справжню «волю».

Окрім того, Сибір був місцем притулку для старообрядництва і сектанства, які об'єднувалися в опозицію до держави і пануючої церкви, були численними й обростали прихильниками. Довгий час вони були переслідувані законодавством Російської імперії, значною мірою сприяли формуванню у свідомості селянства стійкої міграційної парадигми.

На ще один психологічний чинник вказує В.С. Шандра. Так, певна частина родин виїжджала, щоб врятувати від пиятики чоловіків. Про такий приклад згадує чоловік села Більшанки. Його родина переселилась, оскільки, зі слів односельчан, в аулах горілки зовсім не вживають [15, с. 231]. Горілка була серйозною проблемою для родин. Фонди Волинського держархіву містять чимало документів судових скарг щодо втрати земельного наділу у зв'язку з пропоем [10, арк. 25–26].

Доводи урядовців, аргументи представників громадськості, попередження про різні труднощі, що публікувались в довідкових книгах та пресі, вже не могли нічого змінити в селянському настрої на переселення. Накопичення позитивних відомостей про Сибір підсилювались достовірною, на думку селян, інформацією, що містилася в листах колишніх односельчан, та налаштовувала їх на прийняття остаточного рішення.

Націленість селян на переселення в розглянутий період виявлялася в безсистемному визначенні місця майбутнього переміщення. Для селян важливим було реалізувати своє рішення, покладаючись у подальшому на благополучний збіг обставин.

До числа супутніх умов, що пояснюють тверду впевненість селян у необхідності переселитися, слід віднести такі фактори, як існування консолідованої групи, об'єднаної загальним інтересом; рівність у статусі та впливовості її членів; виділення з групи харизматичних лідерів; пропорційний розподіл відповідальності за зроблені дії між усіма працездатними членами колективу. Наявність цих умов, а також їх вдале поєднання навіть за умови, коли хтось сумнівався в правильності вибору, в процесі групової дискусії сприяла виробленню остаточного колективного рішення про переселення. Сучасні дослідження соціальних психологів виявили закономірність, за якої в ході групової дискусії члени колективу змінюють свої судження на користь більшості.

Висновки. Виявлення та аналіз соціально-психологічних причин міграційної мобільності селянства Російської імперії загалом та Волинської

губернії зокрема у другій половині XIX – початку XX століття дають змогу дійти низки істотних висновків. З психологічної точки зору переселенський рух за Урал в другій половині XIX – початку XX століття можна розглядати як критичну ситуацію, яка характеризувалася неодноразовими проявами нераціональних дій консолідованих груп селянства, в рамках якої формувалися стійкі соціально-психологічні стереотипи поведінки, що визначили високий ступінь міграційної мобільності, значної частини сільського населення Європейської частини Російської імперії. Затяжні кризові явища у сільському господарстві стали сприяти проявам кризи індивідуальної свідомості селянського соціуму, що проявилось в перевищенні оптимального рівня стресу й становленні процесу дезадаптації в системі «людина – середовище». Кризова ситуація, торкнувшись практично кожного селянського двору, вимагала від селянина таких дій та умов, які перебували на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершували наявні у нього резерви. В обставинах гострої аграрної кризи селянство постійно перебувало в психологічно-травматичній ситуації, яка мала виразний дестабілізуючий характер і зумовлювала постійну готовність до переселення. Важливим супутнім фактором формування «зміненої свідомості» сільського населення Волинської губернії у другій половині XIX – початку XX століття стало порушення принципу справедливості, який, на їхню думку, реалізовувався через земельне забезпечення і вільну працю. Вичерпавши можливості приведення у відповідність до норми свого господарства за допомогою внутрішніх резервів, селянство звернулося до зовнішніх джерел здобуття справедливості, а саме земель, розташованих на східних окраїнах держави. Каталізатором цього процесу стали уявлення, що сформувались у свідомості селянства, такі як міфологічні оповіді про «вільні землі Біловоддя», які уособлювали для селян справедливість у її первісному, істинному значенні. Ці уявлення втратили містичне забарвлення та набули нового, економічного змісту, перебільшеного фантастичного характеру.

Список літератури:

1. Богумил Т.А. Беловодье: легенда, мифология, бренд. *Культура и текст*. 2018. № 3 (34). С. 89–102. URL: <https://journal-altspu.ru/wp-content/uploads/2018/11/a07.pdf> (дата звернення: 17.04.2021).
2. Григорьев В.Н. Переселения крестьян Рязанской губернии. Москва : Русская Мысль, 1885. 202 с.
3. Гурвич И.А. Переселения крестьян в Сибирь. Москва : А. Левенсон и К°, 1889. 147 с.
4. Державний архів Волинської області. Ф. 247. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 41. С. 93–94.
5. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 78, 83, 234.

6. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 13–18, 20–23, 30–32, 38–40, 44–45, 47–48, 54–62, 294–297, 406.
7. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 1.
8. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 37.
9. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 26.
10. Державний архів Волинської області. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 163. Арк. 25–26.
11. Исаев А.А. Переселения в русском народном хозяйстве. Санкт-Петербург : А.Ф. Цинзерлинг, 1891. 192 с.
12. Кауфман А.А. Переселение и колонизация. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1905. 349 с.
13. Переселенческое движение в 1907 году. *Вопросы колонизации*. 1907. № 3. С. 1–48.
14. Ремнев А.В., Суворова Н.Г. Колонизация Азиатской России: имперские и национальные сценарии второй половины XIX – начала XX века. Омск : Наука, 2013. 248 с.
15. Шандра В.С. Переселення українських селян до Сибіру у 1861–1917 рр.: чинники та наслідки. *Проблеми історії України XIX – початку XX століття. Соціальні студії*. 2011. Вип. 19. С. 228–242.
16. Чуркин М.К. Переселения крестьян черноземного центра Европейской России в Западную Сибирь во второй половине XIX – начале XX вв.: детерминирующие факторы миграционной мобильности и адаптации. Омск : ОмГПУ, 2006. 375 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003121511> (дата звернення: 17.04.2021; 05.07.2021).
17. Ядринцев Н.М. Сибирь как колония в географическом, этнографическом и историческом отношении. Санкт-Петербург : И.М. Сибирякова, 1892. 720 с.

Shvets I.V. SOCIO-PSYCHOLOGICAL MOTIVATIONS OF VOLYN PROVINCE PEASANTS' MIGRATION OUTSIDE THE URAL (THE END OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The psychological factors of resettlement of peasants have been analyzed in the article from the Ukrainian provinces to the east of the Russian Empire in the late nineteenth - early twentieth centuries on the example of Volyn province. The main focus of this article is on the socio-psychological and natural-geographical factors of resettlement. The principles of historicism are the methodological basis in the unity of all its components – systemicity and science. The study is based on the use of a logical method that has made the possibility to combine and summarize already identified historical facts and determine regional features. The analysis was carried out on the basis of generalization of modern historiographic approaches to the study of this problem. The proposed approach allows to significantly expanding the understanding of the nature of the migration movement in the Russian Empire in general, using modern interdisciplinary methodological approaches, and the motives of the behavior of immigrants, in particular. The author put into scientific circulation unpublished archival materials. An important key for understanding the nature and characteristics of migration processes are in this study: socio-psychological and psychophysiological characteristics of the displaced contingent; economy of immigrant's survival; their collective consciousness and decision-making logic. The key subject of this study is the figure of the migrant, his psychological portrait.

Conclusions: the migrant movement for the Urals in the second half of XIX – early XX century can be considered as a critical situation, which was characterized by manifestations of not always rational actions of consolidated groups of peasantry from the psychological point of view; protracted crisis phenomena began to contribute to the manifestations of the crisis of individual consciousness of peasant society in agriculture; an important concomitant factor in the formation of altered consciousness in the rural population of Volyn province in the second half of XIX – early XX century was a violation of the principle of justice, which, in their understanding, was implemented through land support and free labor and which could be implemented through resettlement.

Key words: *Volyn province, colonization of eastern Russia, colonization of the Far East, resettlement in the Russian Empire, resettlement of Ukrainians in the Urals, socio-psychological motives of migration.*